

čkih odora npr: četni general- skrletnocrvena, tehničke i opkoparske službe- čelično zeleno i sl. Prva združena postrojba oružanih snaga utemeljena je u listopadu 1944. pod nazivom *I. Hrvatska udarna divizija* a naknadno je postrojeno još 15 divizija. U siječnju 1945. stvoren je *Poglavnikov tjelesni zbor* a zatim u ožujku iste godine *II., III., IV., i V. Hrvatski zbor* koji je upravljao divizijama na svom operativnom području. U skladu sa odredbom o ujedinjavanju vojnih jedinica uvedene su i jedinstvene oznake činova za *Hrvatsko domobranstvo* i *Ustašku vojnici s PTS-* om isključujući neke dijelove poput *Ratne mornarice* ili *Vojnog zrakoplovstva*. Na kraju trećeg poglavlja umetnuta je tablica sa usporednim prikazom naziva činova njemačkih oružanih snaga (*Werhmacht*) i Kopnene vojske Hrvatskog domobranstva 1942.- 1945. godine. Iz dotičnog pregleda moguće je zaključiti kakav je bio odnos između činova raznih dijelova Oružanih snaga NDH i njemačke vojske. Uz navedenu tablicu dana je i dodatna sa usporednim prikazom činova njemačke Kopnene vojske (*Deutches Heer*), talijanske Kopnene vojske (*Regio esercito italiano*), Dobrovoljačke milicije za nacionalnu sigurnost (*MVSN*) i Kopnene vojske Hrvatskog domobranstva.

Knjiga obiluje zbirnim i pojedinačnim fotografijama Hrvatskih vojnika u vojnim odorama te slikama vojnih predmeta poput kapa, sablji, bodeža, zastava, oznaka i odličja. Sasvim sigurno, vizualnom identitetu doprinose bogate ilustracije Darka Pavlovića koji je vjerodostojnim prikazom unio boje među crno bijele fotografije Hrvatskih vojnika u II. svjetskom ratu. Istraživanje je bilo dugotrajno s obzirom da je bilo teško pronaći potrebne podatke o ustrojstvu, odorama i oznakama oružanih snaga u Hrvatskoj. Iako je Hrvatsko domobranstvo izdavalo svoj *Vjesnik naredba* ono je imalo običaj da se u njemu ne objave sve naredbe dok su ostale objavljivane putem šapirografiranih okružnica koje su zapovjedna mjesta dijelila podređenim jedinicama. Pored toga, problem je i u tome što je većina arhivske građe, potrebna za istraživanje ove teme, nakon završetka rata prebačena u Beograd. Autori napominju kako su moguće pogreške te mole za razumijevanje i potencijalnu nadopunu kako bi tema bila zaokružena. To je uostalom bio i njihov osnovni interes.

VLADIMIR HUZJAN

Narcisa LENGEL-KRIZMAN, *Genocid nad Romima-Jasenovac 1942.*, Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, Jasenovac-Zagreb 2003, 168 str.

Povijest romske manjine na području Hrvatske vrlo je slabo historiografski obrađena. Ne postoji niti jedno sintetsko historiografsko djelo koje obrađuje šestostoljetnu povijest Roma na području Hrvatske. U prošlosti hrvatske znanosti nalazim tek Josipa Matasovića kao prvog hrvatskog povjesničara koji je promotrio jedan dio povijesti Roma na području Hrvatske (on je 1928. napisao članak "Cigani u terezijanstva i jozefinizma" u časopisu *Narodna starina*). Prije njega je hrvatski književni filolog i historičar, Franjo Fancev, 1912. napisao niz članaka u *Narodnim novinama* pod naslovom "Prošlost i sadašnjost cigana" i to na prostoru Hrvatske. Sociolozi, pedagozi, svećenici, lingvisti i socijalni radnici u hrvatskoj znanosti ponajviše su proučavali romsku manjinu u Hrvatskoj. Ovaj manjak historiografske pažnje prema proučavanju Roma donekle ispravlja povjesničarka dr. Narcisa Lengel-Krizman knjigom *Genocid nad Romima-Jasenovac 1942.*

Autorica se ponajviše u svom dosadašnjem radu bavila suvremenom poviješću Hrvatske, s posebnim naglaskom na proučavanje židovske zajednice u Hrvatskoj. U

sklopu proučavanja židovske zajednice, autorica je napisala i niz članaka o problemu holokausta za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (tu bih istakno njezin rad objavljen u *Povijesnim prilogima* 1985., "Prilog proučavanju terora u tkz. NDH, ženski sabirni logori 1941.-1942. godine"). Godinu dana kasnije autorici je publiciran članak u *Časopisu za suvremenu povijest* pod naslovom "Prilog proučavanju terora u NDH: Sudbina Roma 1941.-1945.", gdje ona prvi put pokušava obraditi problematiku povijesti romske manjine za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (dalje NDH). U prvoj polovini 1990-ih godina autorica u sklopu projekta Hrvatskog instituta za povijest "Ljudski gubici Hrvatske u Drugome svjetskom ratu" izrađuje za romske žrtve anketne listove, kojima pokušava utvrditi njihove ratne gubitke. Iz navedenog znanstvenog iskustva u proučavanju romske manjine na području NDH nastala je i knjiga *Genocid nad Romima-Jasenovac 1942.*

Knjiga Genocid nad Romima-Jasenovac 1942. izašla je 2003. u izdanju Javne ustanove Spomen-područje Jasenovac te zagrebačke izdavačke kuće Jesenski i Turk, a u sklopu biblioteke Kameni cvijet pod uredništvom Ive Goldsteina. Kao motive za rad na ovoj knjizi autorica ističe: "...Mislim da je vrijeme da konačno progovorimo o njihovim žrtvama (romskim, D.V.) i da im javno odamo pijetet. U želji da ispravim taj povijesni propust upustila sam se u sistemsko istraživanje kojega je rezultat prezentiran u ovom radu..." Autorica upozorava na "povijesni propust" koji su znanstvenici načinili nedovoljno se baveći proučavanjem razmjera romskih žrtava u Drugome svjetskom ratu. Tek početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća, romanolozi i drugi znanstvenici počinju s većom pažnjom pristupati proučavanju povijesti Roma u Drugom svjetskom ratu. Tu se, prije svega, ističu povjesničari poput Iana Hancocka i Christiana Bernadaca koji su među prvim znanstvenicima počeli obrađivati navedenu problematiku. Danas se ističe Gunter Lawy s knjigom *The Nazi Persecution of the Gypsies*, koja opisuje položaj Roma pod pritiskom nacističkog represivnog sustava u mnogim europskim zemljama. Proučavanjem položaja Židova i Roma u Drugome svjetskom ratu bavi se i Simon Wiesenthal Center for Holocaust Studies u Los Angelesu. Upravo su Romi i Židovi najviše stradali u navedenom ratu, no povijest tog stradanja nije jednako proučavana. Kvalitetnije i kvantitetnije je istražena povijest Židova u Drugome svjetskom ratu. U pojačani interes za proučavanje problematike položaja Roma u ratu uključila se i hrvatska povjesničarka Narcisa Lengel-Krizman.

Knjiga Genocid nad Romima - Jasenovac 1942. sastoji se od 168 stranica podijeljenih u tri dijela. U prvom dijelu naslovljenom "Seoba i stradanja Roma" autorica donosi kratak prikaz romske povijesti. U sklopu tog dijela naglasak je stavljen na prikazivanje funkcioniranja višestoljetnog državnog represivnog sustava nad romskom manjinom u većini europskih država. Iz te višestoljetne represivne državne prakse autorica objašnjava njemačku nacionalsocijalističku znanstvenu razradu "Endlösung" nad Židovima i Romima. Nacistička represivna praksa nad Romima vidljiva je u projektima nasilne "eutanazije", sterilizacije, a sve u cilju zaštite rase čistoće. Kao zakonska podloga navedenoj praksi nad romskim stanovništvom u Trećem Reichu, u prosincu 1939. donesen je zakon "protiv ciganske opasnosti" (tri mjeseca nakon početka Drugoga svjetskog rata!). U tom zakonu predviđeno je popisivanje "ciganskog stanovništva", s ciljem borbe "protiv ciganske opasnosti". Nakon donošenja tog zakona deportacije Roma u nacističkim logorima postale su sve češće, a rezultat te prakse jesu procjene koje variraju između 100.000 i 1,300.000 ubijenih Roma. No autorica se osvrće na te procjene ističući da "...Sve te brojke, dakako, ne mogu predočiti količinu romske patnje. Jesu li ubijani u koncentracijskim logorima, u akcijama odmazde ili na neki drugi način, suštinski ne mijenja ništa. Za jedan "zaboravljeni holokaust" ili genocid, bilo je toga dosta. I previše!..." Nacionalsocijalistički model odnosa nad rom-

skim stanovništvom preuzele su ustaške vlasti u NDH provodeći u praksi njemački Zakon "protiv ciganske opasnost", a u cilju stvaranja "čistog hrvatskog životnog prostora". Podloga takvoj politici dana je u Zakonskim odredbama o rasnoj pripadnosti i Zakonskoj odredbi o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda. Ovim zakonskim odredbama predviđeno je popisivanje romske populacije na prostoru NDH. Autorica pritom ističe političku akciju muslimanskog političkog kruga na prostoru Bosne i Hercegovine koji je spriječio popisivanje Cigana muslimanske vjere (oni su nazivani "Bijelim Ciganima" za razliku od nomadskih Roma-čergaša koji su nazivani "Crnim Ciganima"), smatrajući ih sastavnim dijelom muslimanske populacije.

Autorica se posebno osvrće na sudbinu romskog stanovništva u logoru Jasenovac. Pritom ističe da su se veće deportacije Roma u Jasenovac dogodile tek polovinom svibnja 1942., donošenjem okružnice Ministarstva unutrašnjih poslova (pod političkim utjecajem njemačkih vlasti) u kojoj je bila zapovijed o njihovu prikupljanju, a zatim i odvođenju na prostor navedenog logora. Tada ustaške vlasti počinju sistemsku pljačku imovine, nasilna uhićenja i deportacije romskog stanovništva u logore. Autorica u daljnjem dijelu teksta opisuje teške (stravične!) uvjete u kojima su Romi "preživljavali" u logoru Jasenovac. Istraživanjem "izvora različite provincije" (većinom u knjigama Imeničkog popisa Zemaljske komisije koja se čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu) autorica je uspjela sastaviti, identifikacijski sistematiziran popis stradalih Roma, no pritom priznaje manjkavosti i nepotpunosti u tom popisu. Autorica je uspješno identificirala 5.611 osobu, a pritom je 2.956 osoba svrstala u skupinu mogućih pripadnika stradale romske populacije na području Hrvatske. Ukupan broj romskih žrtava prema autorici iznosi 8.570 osoba, a ta brojčana procjena razlikuje se od procjena Vladimira Žerjavića i Bogoslova Kočovića koji iznose podatak o 158.000 stradalih Roma. No, zbog pomanjkanja izvora moramo prihvatiti i podatke koji su izrađeni na temelju procjena kontrolirajući ih s onim podacima koji su potvrđeni u izvorima.

U drugom dijelu knjige autorica donosi dokumente vezane uz ustašku politiku prema Romima. Tu bih posebno istaknuo dokument "Popis muškaraca Roma iz okoline Zagreba upućenih u logor", gdje su Romi popisani s obzirom na imena, godine starosti, ženidbeno i imovinsko stanje. U posljednjem, trećem dijelu knjige autorica donosi poimenični popis romskih žrtava prema današnjem županijskom ustroju u kojem su oni rođeni. Prema tom popisu, najviše je Roma stradalo na području današnje Vukovarsko-srijemske (3.402 Roma) i Osječko-baranjske (1.859 Roma) županije

Ova knjiga značajan je doprinos hrvatskoj historiografiji u proučavanju romske manjinske skupine koja na ovom prostoru živi više od šest stoljeća. Autorica je ovom knjigom zahvatila tek malen, ali vrlo važan dio povijesti Roma u Hrvatskoj, a na hrvatskoj historiografiji leži kao jedan od zadataka nastavak znanstvenog proučavanja ove manjinske skupine.

DANIJEL VOJAK